Szénási Zoltán: *Néma városrom. Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt*

Budapest, Universitas, 2018, 223 l.

Szénási Zoltán 2018-ban, az Universitas Kiadó nagymúltú „Irodalomtudomány és Kritika" sorozatában megjelent tanulmánykötete igen izgalmas irodalom- és kritikatörténeti kontextusok megvilágítására vállalkozik, hasonlóképp a szerző 2011-ben megjelent első monográfiájához, amely a modern magyar katolikus irodalom genezisével és fogalmi problémáival foglalkozott.[1] A *Néma városrom* zömmel 2011 és 2017 között született tanulmányai a magyar irodalmi modernség fordulatának (tágabban: a századforduló időszakának) egy nagyon karakterisztikus jelenségét, mégpedig a modern–konzervatív ellentétet vizsgálják fölül kritikatörténeti nézőpontból. Jóllehet a *Nyugat* korszakának irodalmát kiválóan ismerő Szénási, miképp könyve fülszövegében olvasható, nem vonja kétségbe „az esztétikai modernség és a művészeti konzervativizmus szembenállásá"-t, a kötet írásai e sajátos dichotómiát igyekeznek történeti módon árnyalni és kontextualizálni, egy tágabb időmetszet (1890–1920) néhány kiemelkedő pozícióját és mozzanatát állítva a vizsgálódások középpontjába.

A kötet első, bevezető és fogalomtisztázó fejezete a későbbi tanulmányokban is kulcsfontosságú szerepet játszó konzervatív irodalomfelfogás és -kritika meghatározására tesz kísérletet, beágyazva azt az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetben készülő irodalomtörténeti szintézisben is irányadó (Matei Călinescutól kölcsönzött) „sokarcú modernség" koncepciójába.[2] Szénási Mannheim Károly és Robert Nisbet konzervativizmus-értelmezésit alapul véve megkülönbözteti a „népnemzeti tradicionalizmus" és a „modern konzervativizmus" fogalmait, előbbit a „19. század első felében kialakult, »nemzeti irodalom«-koncepcióból formálódott, s a század végére intézménnyel megerősített, merev hagyományelvre és […] egységes nemzetfelfogásra

1 Szénási Zoltán, *A szavak sokféleségétől a szó egységéig: tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből*, Bp., Argumentum, 2011.

2 Lásd: Angyalosi Gergely, *Közelítések a modernséghez: Az új magyar irodalomtörténet harmadik kötetének koncepcionális kiindulópontja*, Literatura, 35(2009), 3. sz., 321–325.

épülő hivatalos" irodalomként, utóbbit az esztétikai modernségre adott válaszjelenségként határozva meg (14).

A bevezetőben kifejtetett gondolatmenetet mikroszintű példákon illusztráló esettanulmányok első darabja a nemzeti tradicionalizmus 1906 előtti irodalomszemléletét mutatja be Rákosi Jenő és Gyulai Pál esztétikai felfogásából, valamint az *Athenaeum* és a *Budapesti Szemle* kritikai gyakorlatából kiindulva, az ezt követő írás pedig Beöthy Zsolt *A magyar irodalom kis-tükre* (1896) című munkáját értelmezi mint ennek az irodalmiságnak a reprezentatív irodalomtörténeti szintézisét. Gyulai, Rákosi és Beöthy kritikai és irodalomtörténészi munkássága – bár lényeges felfogásbéli különbségeikre is kitér a két tanulmány – ezen érvelés alapján egyként a népnemzeti tradicionalizmus (és a 19. század végi hivatalos irodalmiság) megalapozását szolgálta, s minden bizonnyal mindhármukra érvényes az a tétel, amelyet Beöthy Zsolt nagyhatású könyve kapcsán fogalmaz meg a szerző, miszerint e tradicionalista irodalomfelfogásban „szerző és mű azáltal és annyiban nyeri el irodalomtörténeti rangját és jelentőségét, amennyiben a nemzeti lélek rajtuk keresztül megnyilatkozni képes" (39). Az egyetlen, kifejezetten egy konkrét irodalmi mű köré szerveződő tanulmány, *A vén cigány* című Vörösmarty-költemény értelmezéstörténetét vizsgáló írás kissé társtalanul áll a kötet (irodalmi művek interpretációjához csupán madártávlatból közelítő) darabjai között, bár konkrét szövegelemzés ebben sem történik. Az említett tanulmány *A vén cigány* (és tágabban Vörösmarty Mihály) kanonikus helyének Babits Mihály, Schöpflin Aladár és Ignotus általi újragondolásán keresztül szemlélteti az irodalmi modernség megváltozott (Toldy Ferenc, Gyulai, Beöthy és Horváth János elgondolásaitól erőteljesen eltérő) hagyományfelfogását. A könyv talán legérdekesebb írása az a rövid tanulmány, amely az esztétikai modernség vallásfelekezeti recepcióját vizsgálja. Részben a szerző korábbi, a modern magyar katolikus irodalommal kapcsolatos kutatásait folytató szöveg az új, „nyugatos" líra (és általában a századvégi-századeleji modernség) fogadtatását mutatja be a magyar vallásos (katolikus és protestáns) nyilvánosság terepén, annak nemzetközi vonatkozásait is felvázolva, leginkább Prohászka Ottokár munkásságát, valamint a *Protestáns Szemle* megalapítását (1889) és működését emelve ki.

A kötet több tanulmánya foglalkozik a modern magyar irodalmi kánon kiemelt jelentőségű alakjainak, szövegcsoportjainak és eseményeinek kritikai recepciójával: így olvashatunk Ady Endre költészetének korai (1908 előtti) visszhangjáról, valamint a *Nyugat* folyóirat, a *Holnap* és *A Holnap új versei* antológiák fogadtatásáról is. A számos egykorú kritikai írást, vitát, szövegfolyamot számba vevő, azok álláspontjait érzékletesen láttató tanulmányok nagy erénye, miképp Wirágh András is megjegyzi remek kritikájában, hogy kérdezésmódjuk révén függetlenednek Ady és a *Nyugat* költőinek kanonikus súlyától, illetve a köréjük épült (intézményesült) kultusztól. Szénási könyve nem a *Nyugat*ot és körét a centrumba állítva kívánja megragadni a modernség és a tradicionalista/konzervatív kritika viszonyát, sokkal inkább a korabeli szövegek

„komplett diskurzusrendszerét" igyekszik feltárni.[3] S e diskurzushálózatnak az egyik kiemelt jelentőségű momentumaként tartható számon a fiatal Horváth János fellépése is, aki későbbi nagyívű munkái előkészítéseképp számos kritikát tett közzé Ady Endréről és a *Nyugat* esztétikai eszményéről, elsőként adva átfogó, szintetizáló (s a szerző szerint immáron *konzervatív*) értelmezését a magyar irodalmi modernségnek. Szénási átveszi Horváth János 1913-ban összeállított, de végül kiadatlan kötetének címét a róla szóló tanulmány élén (*Két korszak határán*), s a kötetcímben szereplő – a hivatalos és a modern irodalom „állóháborújára" utaló – metafora is Horváth egyik korabeli írásából származik (*Néma várostrom*). E részletes tanulmány sorra veszi a fiatal Horváth János koncepciójának az irodalmi modernséggel kapcsolatos diskurzus nyomán kikristályosodó legfontosabb sarokpontjait, a *szerves fejlődés* gondolatától, a *hagyományválasztás kritikáján* és a *férfias szemérem* képzetkörén át, egészen az *asszimiláció* problémájáig, belehelyezve azokat a részben közte és a *Nyugat* szerzői (Ignotus, Fenyő Miksa, Schöpflin Aladár) között zajló vitaszituációba. Következtetése szerint, bár Horváthot „vitathatatlanul az elfogulatlan és alapos számvetés motiválta", az ő „kritikusi tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy a századforduló népnemzeti tradicionalizmusának esztétikáját átörökítve és a politikai hatalom által támogatott intézményekben ismételten uralomra jutva a magyar irodalmi élet megosztottsága a két világháború között tovább mélyüljön" (133–134).

Látszólag partikuláris, sajtótörténeti tétje van csupán a *Magyar Figyelő* első korszakát (1911–14) áttekintő tanulmánynak, s hasonló érzésünk lehet a hadifogságban elhunyt Gyóni Géza háborús versei kapcsán kialakult Ady–Rákosi-vitáról szóló írást olvasva. Mindazonáltal e két tanulmány, az Ady, a *Nyugat* és a *Holnap* megítélését vizsgáló írásokkal rokon módon – de némileg ellépve a századeleji irodalmi modernség retrospektív kánonjától – érzékletesen mutatja be egyfelől a politika látványos benyomulását az irodalmi mező működésébe (a háborúról szóló nyilvános diskurzus és az antiszemita szólamok megerősödése, illetve Tisza István aktív szerepvállalása kapcsán), másfelől rávilágít a tradicionalista/konzervatív–modern szembenállás által lefedett pozíciók *átjárhatóságára*. Már *A Holnap új verse*inek (1909) fogadtatását vizsgáló tanulmány is felveti, valamint több példával illusztrálja – Balázs Eszter és Rákai Orsolya vonatkozó tanulmányaira hivatkozva, azokat kiegészítve – „annak a »szürke« zónának a meglétét […], amely a hivatalos és a modern irodalom határai

3 Wirágh András, *Szénási Zoltán. Néma várostrom: Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt*, reciti.hu, 2019. február 27., https://www.reciti.hu/2019/5057 (utolsó megtekintés: 2020. 10. 17.)

között húzódott" (113), utóbbi két szöveg pedig ugyancsak a konzervatív irányba mutató álláspontok és a nyugatos megnyilvánulások *differenciálására* figyelmeztet.[4]

A Babits-recepció értékes darabja a kötet utolsó előtti tanulmánya, amely Babits Mihály konzervativizmushoz fűződő viszonyát igyekszik árnyalni, legfőképpen a Kassák Lajos lapjáról, *A Tett*ről szóló kritika (*Ma, holnap, irodalom*, 1916), valamint a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* (1919) című esszé hagyomány- és nemzetfogalmát vizsgálva. Mindezek alapján úgy tűnik, az avantgárd magyarországi megjelenésére és a háború utáni forradalmakra adott reakcióként értelmezhető írásokban megnyilatkozó Babits (a hazai irodalmi modernség egyik legfontosabb alakjaként) némileg hasonlatos helyzetben találta magát, mint az Adyval és a *Nyugat* indulásával számot vető Horváth János, még ha kettőjük hagyományrekonstrukciója egészen más narratívát mond is el a magyar irodalom fejlődéséről. Jóllehet Babits sokkal differenciáltabban és mindenekelőtt világirodalmi (nála: európai) perspektívából láttatja kora irodalmi viszonyait, a háború és a forradalmak hatására utóbbi esszéjében már megváltozott értékhangsúlyokkal kezeli nemzet és kultúra, hagyomány és fejlődés problémáit. Ahogy Szénási írja: „1919 őszén az egy évvel korábban a polgári forradalomért lelkesedő költő már ismét a szerves fejlődés elvét vallja, nemcsak az irodalom, de a nemzet életében is" (181) – óhatatlanul a *Három nemzedék*et rövidesen közzé tevő Szekfű Gyula álláspontjához közeledve ezzel. Utóbbi nagyhatású „történetpolitikai esszé" (183) értelmezésére tesz kísérletet a könyv utolsó tanulmánya, amely a századelő népnemzeti tradicionalizmusának modern konzervatív bírálatát igyekszik felmutatni – ezúttal irodalmon kívüli (bár irodalmi vonatkozásokat jócskán tartalmazó) anyagon. Noha Szénási interpretációja nem sokat tesz hozzá Szekfű sokat elemzett munkájának és történészi működésének – Dénes Iván Zoltán, Gyurgyák János, Trencsényi Balázs vagy éppen Monostori Imre által kiválóan leírt – értelmezéseihez, a *Három nemzedék* érvelésmódjának, illetve a mű Horváth János idézett írásaival való összecsengésének elemzése jól megvilágítja a modern konzervativizmusnak a modernitás (és azon belül az esztétikai modernség) kihívásaira adott markáns politikai válaszait.

Szénási Zoltán könyve az abban vizsgált jelenségek szoros összetartozása, több szempontból egy irányba mutató volta miatt felkínálja a monografikus olvasás lehetőségét, ám az egy-egy konkrét esemény, diskurzus, speciális kérdéskör szövegközeli vizsgálatára fókuszáló, percízen és ökonomikusan kivitelezett írások lezártsága (illetve az azokból kiágazó további részkérdések elrekesztése) megálljt parancsol a holisztikus „minden mindennel összefügg" jegyében történő monográfiává olvasásnak, s mindez a kötet előnyére válik. A *Néma várostrom* nem az irodalmi modernség

4 Előbbi tanulmány (A Holnap *után* – A Holnap új verse*inek fogadtatása*) többek között Ady Endre, Oláh Gábor és Kiss József változó és változékony megítélésével foglalkozik röviden (113–116); a *Magyar Figyelő* működését tárgyaló írás pedig ugyancsak Kiss József kedvező recepcióját, Ambrus Zoltánnak, Móricz Zsigmondnak és Krúdy Gyulának a lapban való publikálását, valamint a Kaffka Margitról és Adyról szóló (részben) kedvező kritikákat említi (148–151).

magyarországi térhódításának „nagy történetét" írja újra, csupán mértéktartó korrekciókat végez a jól ismert (de már több ízben átsatírozott, részleteiben élesített, árnyalt) tablón, hasznos háttértanulmányait adva a készülő akadémiai szintézis modernséggel foglalkozó részének.

A kötetnek ez az értéke még apró hiányosságai ellenére is tiszteletre méltó. Két hosszabb megjegyzés az utóbbiakkal kapcsolatban. Noha a szerző hangsúlyozza a *konzervativizmus* kifejezés differenciáltabb használatának igényét, s ennek a későbbiekben is igyekszik megfelelni, még a bevezető fejezetben tisztázza, kiket gondol a népnemzeti tradicionalizmus (Gyulai Pál, Rákosi Jenő, Beöthy Zsolt) és a modern konzervativizmus (Horváth János, Szekfű Gyula) tükrében tárgyalandónak, az ezt követő tanulmányok egynémelyike pedig kétségeket ébreszt az itt vázolt fogalomtisztázás tarthatóságát illetően. Nem mintha arról lenne szó, hogy Szénási nem emeli ki a Gyulai és Horváth felfogása közötti nyilvánvaló hasonlóságokat, vagy éppen az előbbiek és Rákosi Jenő szemlélete közötti különbségeket, csupáncsak az a benyomása támad az olvasónak, hogy a Gyulai–Rákosi–Beöthy és a Horváth–Szekfű ív határozott elkülönítésével az egyes irodalmi jelenségek (Ady Endre, a *Nyugat*, *A Holnap* stb.) megítélésében regisztrálható rokon vonások nem a beszédmódok sokféleségeként, egyidejűségeként és egymásba csúszásaként, hanem *paradigmák* közötti ugrálásként tűnik föl, amely különösen a Babitsról szóló tanulmányban válik érzékelhetővé. Ennek meglátásom szerint az is oka lehet, hogy míg a bevezető fejezetben meghatározott „nemzeti tradicionalizmus" mai, retrospektív (ugyanakkor a tárgyalt jelenséget remekül leíró), kvázi-elméleti terminus, a (modern) konzervativizmus olyan kifejezés, amelynek már jóval a *Nyugat* indulása előtt megvoltak a maga (idővel változó, átrendeződő) értelmei a magyar nyilvánosságban. S mivel az írások hallgatnak arról, hogy utóbbit nyelvként, általános viszonyulásként vagy konkrét politikai álláspontként kell értsük, használatának igen szituatív mivolta nem hangsúlyozódik kellőképpen. Épp ezért a további kutatásnak elengedhetetlen feltárnia a konzervatív kifejezés korábbi használatainak és jelentésmódosulásainak kontextusát, kulcsot adva a konzervativizmus mint *politikai álláspont* és mint *esztétikai felfogás* viszonyának meghatározásához.

S noha a kötetben egyetlen fontos tanulmányt leszámítva nemigen kap hangsúlyt a magyarországi modernség felekezeti rétegzettsége (hasonlóképp az irodalmi mező regionális, műveltségi és osztálytagolódásához), talán árnyalható az az elgondolás, amelyet Szénási a nemzeti tradicionalizmus kapcsán Margócsy Istvántól vesz át, miszerint a magyar nacionalizmus kialakulásának kulcsfontosságú periódusában, a 19. század elején „a vallási transzcendencia helyébe a nemzet mint abszolút értékkategória lépett", s hogy ezen értékrendszer „sem a politikában, sem az irodalomban nem ismerte a felekezeti különbségtételt" (13). Az irodalomnál maradva: a 19. századi „nemzet-vallás", a nemzeti irodalom koncepciójának (elitek által kiformált) megtestesülésében abszolút irányadó Margócsy meglátása, de hogy mindez a *nem elsővonalbéli szerzők* irodalomfelfogásában és különösen az egykorú *olvasók* elváráshorizontjában is ekképp alakult volna, az legalábbis kétséges. Társadalomtörténeti kutatásokkal is

könnyedén alátámasztható,[5] hogy a vallási aspektus (úgy olvasási módként, mint közösségi kötelékként) – lappangó formában – bizonyosan a 19. század során is fennmaradt az irodalmi termelés és fogyasztás terepén, még ha a korszak reprezentáns szövegeinek felekezeti jelöltsége ma már nem mindig érzékelhető. A kötet konzervativizmus-fogalmával összecseng ugyan, hogy a szerző a modern katolikus és protestáns irodalmat a magyarországi modernségre adott *válaszként* prezentálja, de utóbbi tétel leginkább azzal a megszorítással tartható fönn, hogy e reakció bizonyosan már meglévő befogadói attitűdökre – a *világi* irodalom (persze *nem* országos hírű költők/írók által kimunkált) vallásos értelmezési gyakorlataira, olvasataira, alternatív kánonképére – tudott ráépülni.

A fentiekben kifejtett két finomításra szoruló szemponttal együtt is kifejezetten fontos és hiánypótló munkának tartom Szénási Zoltán könyvét, különösen azért, mert – az általa használt kifejezést újra csak felidézve – azoknak a „szürke zónáknak" a megismeréséhez, belakásához segítenek hozzá a kötet tanulmányai, amelyek új megvilágításba helyezhetik az intézményesült kánon által felszentelt magyar modernség sok-sok, már ismert mozzanatát. E fehér foltok, hiányzó kontextusok feltérképezését nem csupán az eddig kevéssé érzékelhető perspektívák, álláspontok kritikatörténeti mérlegelése kapcsán tartom relevánsnak és továbbgondolandónak, hanem az irodalmi modernség *időbeliségére*, generációs struktúrájára nézve is. Irodalomtörténeti szempontból ugyancsak nem volna tanulság nélküli annak a „szürke zónának" a recepció- és kritikatörténeti vizsgálata, amely nagyjából Mikszáth Kálmán nemzedéke és az induló *Nyugat* generációja között húzódik – olyan nevekkel, mint Heltai Jenő, Bródy Sándor, Thury Zoltán, Ambrus Zoltán, Kóbor Tamás, a Cholnoky-testvérek vagy a korán elhunyt Papp Dániel. Emellett Szénási írásainak logikus folytatása volna egy olyan vállalkozás is, amely a részben Horváth János előtt (Riedl Frigyes, Angyal Dávid, Ferenczi Zoltán), részben vele egy időben (Pintér Jenő, Császár Elemér és Kéky Lajos) fellépett, ma általánosan *konzervatív*nak nevezett tudós-irodalmár közeg kritikai és irodalomtörténeti munkásságát vizsgálná fölül. E komplett kutatócsoportok munkabírását igénylő kétféle útirány előmunkálatai még csak töredékesen látszódnak (inkább az előbbi kapcsán tapasztalhatók látványos fejlemények), mindazonáltal Szénási Zoltán könyvének értő áttanulmányozása feltétlenül hozzájárul majd az utóbbi szürke zónák kitapogatásához is.

Radnai Dániel Szabolcs

5 Lásd: Tóth Zoltán, *A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás"*, Századvég 1991, 1–2. sz., 75–130. – Gyáni Gábor – Kövér György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Bp., Osiris, 1998, 139–149.